

שיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת תולדות תשפ"ו¹

(נכתב ונערך על פי שיחות משנים שעברו)

"ויעקב איש תם"

לעשו באמת היו רגעי התרוממות לקדושה ולצדקות. הוא מבין שטוב להיות צדיק, ורוצה באמת להיות צדיק גדול, ולעשר אפילו את המלח ואת התבן³. אלא שהצדקות שלו לא מחזיקה מעמד. אחרי זמן קצר הוא הולך שוב לשדה, וגוזל ורוצח⁴ (עי' מכתב מאליהו ח"א עמ' 234 וח"ג עמ' 35).

הפסוק הרי אומר, "לֹב רָשָׁעִים פִּמְעֵט" (משלי י, כ). יש לו לב, לרשע. יש לו רגעי התעוררות. אבל הלב הזה הוא "פִּמְעֵט". הוא מחזיק מעמד רק זמן קצר. ברגע שהוא רואה דברים אחרים - הם מושכים אותו יותר. זהו החסרון של עשו. הוא מבין שצדקות היא דבר טוב, אבל לא מוכן להשקיע את המאמצים הנדרשים לכך. יעקב "יושב" על זה יומם ולילה, ולעשו אין סבלנות לזה. כשמדובר בשאיפות רוחניות - הוא לא מוכן להשקיע את המאמצים הנדרשים כדי להשיגן, על אף שהוא מכיר בערכן. רגעי הצדקות אמיתיים אצלו, אבל רק לרגע. זה לא אמיתי ממש. לכן, אחרי הכל, זה "ציד בפיו". זו אינה אמת אמיתית.

"תתן אמת ליעקב"

לעומת עשו שצד את אביו ומרמה אותו, "ויעקב איש תם" יושב אֱהָלִים (בראשית כה, כז). "פָּלְבוּ כֵן פִּי... שאינו חריף לרמות" (רש"י שם). אמנם השם "יעקב" מזכיר עקמימות וחוסר ישר, כמו: "וְהָיָה הָעֵקֶב לְמִישׁוֹר" (ישעיהו מ, ד), "וְיִצְחָק בְּנִי זֶה פֶּעַמִּים" (בראשית כז, לו), אבל האמת היא שיעקב הוא "איש תם", ומידת האמת היא המידה המיוחדת של יעקב אבינו - "תתן אמת ליעקב" (מכילתא, כ).

גם כשיעקב נראָה עָקוֹב - כשהוא הולך בדרכים לא ישרות - הוא לא עקוב באמת ח"ו, אלא ישר שפִּישִׁירִים. כי כל שלשת האבות נקראו ישרים (ע"ז כה, א), ובכלל זה גם יעקב⁵. הפסוק אומר: "עַם נֶכֶד תִּתְּבָרַר, וְעַם עֲקֹשׁ תִּתְּפַלֵּל" (תהלים יח, כז). כשמתעסקים עם אדם לא ישר, מוכרחים לפעמים ללכת בדרכים פתלתלות ולא ישרות, כדי שלא ליפול ברשתו, ובנסיבות כאלו - זהו היושר, וזוהי הישרות! כשאמא אומרת לְבָנָה: "אחרי הלימודים תחזור ישר הביתה", היא לא מתכוונת שהבן ילך בקו ישר, שהרי אז הוא עלול לחבוט את ראשו בעמוד חשמל, או ליפול לתוך בור ח"ו. הישרות במקרה זה היא דוקא להיות מפותל, להתאים את עצמו לעקמימות הדרך. לפנות שמאלה כשצריך לפנות שמאלה, ולפנות ימינה כשצריך לפנות ימינה. כך נוהג גם יעקב. היות ויש לו עסק עם עֲקִישִׁים למיניהם (עֲשׂוֹ, ואח"כ לבן), ממילא - "עַם עֲקֹשׁ תִּתְּפַלֵּל". הוא מוכרח להתנהג עמם שלא בישרות, כדי לא להנזק על ידם⁶.

קניית הבכורה ע"י יעקב אבינו - מעשה הגון וישר!

והנה, ידועים דברי הגר"א ז"ל, "שאין השלימות [בעבודת ה'] ניכרת באדם, אלא כשיש לו שני מידות הפוכות [והוא עובד את ה' בשתי הן]... לפי שכשהאדם נוהג במידה אחת, אינו מוכרח לומר

חלון דחכמתא

התורה מספרת על יצחק אבינו: "וַיְהִי כִּי אָרְכוּ לוֹ שָׁם הַיָּמִים, וַיִּשְׁקֶף אַבְימֶלֶךְ מֶלֶךְ פְּלִשְׁתִּים בְּעֵד הַחֲלוֹן, וַיֵּרָא וְהִנֵּה יִצְחָק מַצְחֵק אֶת רַבְּקָה אִשְׁתּוֹ" (בראשית כו, ח). פירש רש"י, שראה אותם עוסקים בתשמיש.

וצריך להבין, הרי אפילו אדם פשוט אינו עושה כן לעיני הבריות, ואין יתכן שיצחק ורבקה עשו כן.

אומרים חז"ל, שהחלון שאבימלך השקיף דרכו לא היה חלון רגיל, אלא "חלון דחכמתא" (זוהר ח"ג קפד, ב). כלומר, הוא לא ראה את מה שראה בעיניו, אלא בראיה שכלית. הוא הבין בשכלו, שרבקה אינה אחותו של יצחק אלא אשתו.

איך הבין זאת? מפני שהדין הוא שמותר לאדם להתייחד עם אחותו בדרך ארעי, אך אסור לו לדור עמה בקביעות (עי' חלקת מחוקק אה"ע סי' כ"ב ס"ק א'). וכיון שראה את יצחק דר עם רבקה בקביעות, הבין שהיא אינה אחותו אלא אשתו.

מסתמא לא ידע אבימלך את דיני יחוד, אבל גם בסברא אפשר להבין, שאין זה נאה לאדם נעלה וצדיק כיצחק אבינו לדור עם אחותו בקביעות. ואם הוא עושה כן, הרי מוכח שרבקה היא אשתו, ולא אחותו. כך ראה והשקיף אבימלך ב"חלון דחכמתא", וגם ראה כזו מכנה הכתוב בלשון ראייה.

"לב רשעים כמעט"

לעומת אבימלך שראה ב"חלון דחכמתא", על יצחק נאמר בפרשתנו "וַיְהִי כִּי יֵגֶן יִצְחָק וַתִּכְהֶינּוּ עֵינָיו מֵרֵאָתָא" (בראשית כז, א). אין הכוונה רק לעיני הבהר של יצחק אבינו, אלא גם לעיני השכל (הש"ך על התורה²). כך סובבה ההשגחה, שיצחק לא יכיר במעשיו האמיתיים של עשו, לא מחמת שיצחק היה ח"ו פחות במדרגתו מאבימלך מלך פלשתים, אלא מחמת שכך רצתה ההשגחה (ע"ש הטעם).

התורה אומרת: "וַיֵּצֵאֵהָ יִצְחָק אֶת עֲשׂוֹ כִּי צִיד בָּפִיּוֹ" (בראשית כה, כח). מה פירוש "כִּי צִיד בָּפִיּוֹ"? ומדוע זו סיבה שיצחק יאהב את עֲשׂוֹ? הפשט הפשוט הוא, שהציד של עשו היה מגיע אל פיו של יצחק (עי' אונקלוס ורש"י שם). כלומר, עֲשׂוֹ היה מאכיל את אביו מציִדו. אבל חז"ל פירשו את הפסוק באופן אחר. חז"ל פירשו, שהיה צד את אביו בדיבורי פיו. היה שואל את אביו: אבא, היאך מעשרין את המלח ואת התבן? (רש"י שם, כז) מראה את עצמו כצדיק וחסיד, שלא די לו במה שמעשרים את הגורן ואת היקב, את התבואה ואת היין, הוא רוצה לעשר גם את הפסולת של הגורן והיקב - את התבן. וכן את המלח, שכלל לא גדל בקרקע, גם אותו רוצה עשו לעשר. את הכל הוא רוצה לעשר ולתת לה'. צדיק יותר מיעקב אבינו, שמעשר רק את מה שצריך לעשר.

הסבא מסלבודקה, הגה"צ רבי נתן צבי פינקל זצ"ל הסביר, שבאמת לא היתה כאן רמאות מוחלטת. מה שעֲשׂוֹ שאל כיצד מעשרים את המלח ואת התבן, לא נעשה רק כדי לרמות את אביו.

הוא צועק "עֲצֵקָה גְדֹלָה וּמִרְהָ עַד מָאֹד" (שם, לד). ממילא קשה: בשלמא מכירת הבכורה - זו נעשתה מדעתו ומרצונו של עֶשָׂו, וגם לא גרמה לו שום נזק והפסד. אבל נטילת הברכות - כאן הרי לא קיימים התנאים האלו. מהו אפוא ההיתר של יעקב אבינו לנהוג כאן ברמאות, כדי לזכות בברכות לעצמו?

נראה שהתשובה לדבר היא זו: מה היה קורה, אם ח"ו עֶשָׂו הוא זה שהיה מקבל את הברכות? - יצחק היה אומר לו "הֲיִהְיֶה גִבִּיר לְאַחֶיךָ" (בראשית כז, כט), יעקב היה נעשה עבד שלו, ולא היה יכול לקבל את התורה, וכי הקב"ה רוצה שנהיה עבדים לה', "עֲבָדִי הֵם - ולא עבדים לעבדים" (ב"מ י, א), ובלי קבלת התורה - אין קיום לעולם. הרי "התנה הקב"ה עם מעשה בראשית ואמר להם: אם ישראל מקבלים התורה אתם מתקיימין, ואם לא - אני מחזיר אתכם לתוהו ובוהו" (שבת פח, א). ממילא, כשיעקב לוקח את הברכות לעצמו, הרי לא רק הצלה ליעקב יש בזה, אלא גם לעֶשָׂו. כי אם העולם יחזור לתוהו ובוהו, אין עֶשָׂו! וגם אחרי שהעולם לא חזר לתוהו ובוהו, מי היה זוכר היום את עֶשָׂו, לולא תורתו של יעקב? רק בגלל תורתו של יעקב זוכרים היום את עֶשָׂו! זוהי אפוא הצלה לעֶשָׂו, שיעקב לוקח לו את הברכות. גם אם הוא עושה זאת בדרכים עקמומיות, הרי הוא מציל אותו, ולא פוגע בו (חוץ ממה שיש כאן הצלה גם ליעקב).

האם רימה יעקב את לבן חמיו?

עוד שואלים על יעקב, איך זה מרמה יעקב אבינו את לבן בחלוקת הצאן? (בפרשה הבאה). יעקב ולבן מסכמים ביניהם, שֶׁפֶלֶשָׁה נִקְוֶה וְטָלוּא שִׁינִלְד בעזים וכל שֶׁהָ חוּם שִׁינִלְד בכבשים יהיה של יעקב, וכל שאיננו כזה יהיה של לבן (בראשית ל, לב). מה עושה יעקב? - הולך ומציג בשקתות המים מקלות עם פצלות לבנות, כדי להשפיע על מראה הולדות העתידיים להולד (שם, לו-מב). האם אין זו רמאות? הרי מן הסתם כוונת ההסכם היתה, שרק מה שִׁינִלְד בדרך הטבע בצורה הנ"ל יהיה של יעקב, ולא מה שִׁינִלְד כן ע"י תחבולות. כיצד אפוא עושה יעקב דבר כזה, ללכת ולהשפיע באופן מלאכותי על מראה הצאן שִׁינִלְד?

התשובה היא זו: ראשית כל, כלל לא ברור שלמקלות שהוצבו בשקתות המים היתה השפעה טבעית על מראה הולדות. רש"י מביא דעה מחז"ל, שכל העיבור של הצאן בעדרו של לבן התרחש באופן נסי. לא ע"י זכרים, אלא מהמים שִׁשְׁתּוֹ הצאן משקתות המים (רש"י שם, לח). לפי זה, ודאי אין מקום לטעון, שיעקב זכה בצאן ברמאות. שהרי הכל התרחש בדרך נס, ולא כתוצאה טבעית ממעשהו של יעקב.

אבל גם אם נאמר שהיה כאן מהלך טבעי, שבדרך הטבע צאן שרואים מקלות בצורת עקודים יולדים ולדות עקודים, מ"מ עדין לא היה כאן אלא נס. מדוע? שהרי יעקב אומר ללבן: "עֲבָדְתִּיךָ... שֶׁשָׁ שָׁנִים בְּצִאנְךָ, וַתַּחַלֵּף אֶת מִשְׁפְּרִי עֲשֶׂה לִּי מִגִּי" (שם, לא, מא). כלומר, במשך שש השנים בהן עבד יעקב עבור הצאן, שָׁנָה לִבְנֵי אֶת תַּנְאִי החלוקה, מנקוד לטלוא ומעקודים לברודים, מאה פעמים! [כי 'עשרת מונים' פירושו 'עשר פעמים עשר' (ב"ר עג, ט)]. נעֶשֶׂה א"כ חשבון: תקופת העיבור של בהמה דקה היא חמישה חודשים (בכורות ה, א). הרי, שבמשך שש שנים (שהם שבעים ושנים חדשים), אין מקום ליותר מארבעה עשר מחזורים של עֶבֶר ולידה של הצאן. אם במשך ארבעה עשר המחזוריים הללו, לבן מספיק לשנות את התנאים מאה פעמים, נמצא שבתוך כל מחזור של עיבור ולידה, שינה לבן את

שהוא צדיק, אלא יש לומר שכך הוא טבעו, אבל כשיש לו שני מידות הפוכות, כגון רחמניות ואכזריות, אז מוכח שהוא צדיק" ⁷ (חי"הגר"א עמ"ס ברכות לג, ב ד"ה וחד אמר). מסיבה זו, מנסה הקב"ה את אברהם אבינו - שהוא עמוד החסד - בנסיונות שהם הפך מידת החסד. תחילה הוא מנסה אותו במלחמת המלכים, אח"כ בציווי לשלח מביתו את הָגָר ואת ישמעאל בנו, שהיה אהוב עליו כיצחק (עי' רש"י בראשית כב, ב), ולבסוף הנסיון הקשה מכולם - נסיון העקדה, שבו נצטוו אברהם לשחוט את בנו לעולה לה'. מידת החסד שבאברהם מתנגדת בכל עֲצָמָה למעשה הזה. אבל אם כך ה' צוה - אברהם הולך לקיים את הציווי. הוא מוכיח שהוא עובד את ה', גם כשדבר ה' הפוך לגמרי למידת החסד, שהיא כל כך יסודית אצלו ⁸.

בדומה לזה, גם יעקב אבינו מתנסה בפרשתנו בנסיונות שהם היפך מידתו - מידת האמת. המעשה הבעייתי הראשון שמובא על יעקב בפרשתנו, הוא קניית הבכורה מעֶשָׂו. לכאורה קשה: האם מן הישור הוא, לנצל את מצוקתו של עֶשָׂו, שנמצא בסכנת נפשות [וְהָיָה אֲנֹכִי הוֹלֵךְ לָמוֹת... (בראשית כה, לב)], ולהסכים להצילו רק בתנאי שימכור את בכורתו? האם אין זו "סחיטה" מכוערת ובלתי הגונה?

התשובה לזה היא, שעשו כלל לא הרגיש "נסחט" בעיסקה הזו. התורה מעידה עליו: "וַיֵּאָכֵל וַיִּשְׁתֶּה, וַיָּקֶם וַיֵּלֶךְ, וַיֵּבֶז עֶשָׂו אֶת הַבְּכֹרָה" (שם, לד). הוא לא אומר: "רימו אותי! סחטו אותי! נטלו ממני את בכורתי בעד נזיד עדשים!" הוא אומר: "איזה עסק טוב עשיתי! סוף סוף התפטרתי מן הבכורה!" "לָמָּה זֶה לִי בְּכֹרָה" (שם, לב). הבכורה היא רק עבודת ה', עבודת קרבנות, ש"אזהרות ועונשין ומיתות תלויין בה" (רש"י שם). עשיתי אפוא עסק מצוין. גם נפטרת מן הבכורה, וגם הרווחתי נזיד עדשים!...

חז"ל מוסיפים ואומרים, שאחרי מכירת הבכורה, עשו עוד קורא לחבריו ואומר להם: 'תראו את הטפש הזה! נתן לי נזיד עדשים בלא שקיבל שום תמורה ממשית' (ב"ר סג, ט). אין לו שום הערכה לבכורה ולעבודת הקרבנות, והוא שמח להיפטר מכל הענין ולמסור אותו ליעקב. אחרי שנים רבות הוא כבר מבין יותר, ומתחיל להצטער. "וַיִּעְקְבֵנִי זֶה פַּעַמִּים, אֶת בִּלְכָתִּי לָקַח עֹתָה לָקַח בְּרָכְתִּי" (בראשית כז, לו). אבל זה היה עשרות שנים אחר כך ⁹. בינתיים - לא חסרה לו העבודה. כרגע - "וַיֵּבֶז עֶשָׂו אֶת הַבְּכֹרָה". לא אכפת לו ממנה. אין כאן אפוא מהלך של ניצול שעת מצוקה של עֶשָׂו. עֶשָׂו מוכר את הבכורה בלב שלם ובנפש חפצה, בלא שום אונס כלל.

יותר מכך: לא רק שאין כאן ניצול כפוי של עֶשָׂו, אלא גם אליבא דאמת אין לעֶשָׂו כל הפסד ממכירת הבכורה. מי שאינו מאמין בעבודה, אין טעם שיתעסק בה. היא לא תביא לו תועלת. מי שמאמין בעבודת ה', עבודת ה' תביא לו תועלת. הוא יעשה אותה כפי הדינים שלה, והיא תביא לו תועלת. אבל מי שלא מאמין בעבודת ה', היא לא תביא לו שום תועלת. מה מפסיד אפוא עֶשָׂו ממכירת הבכורה? - כלום! ממילא נמצא, שיעקב לא רק שלא "סחט" את עשו בשעת מצוקה, אלא גם לא הזיק לו במאומה במה שלקח ממנו את הבכורה. בקיצור, אין במעשה הזה ולא כלום כדי לסתור את מידת האמת של יעקב.

נטילת הברכות מעֶשָׂו - באיזה היתר?

והנה, למרות שעֶשָׂו אינו מאמין ואינו מודה בעבודה, אבל יש דבר שעֶשָׂו כן מאמין וחפץ בו. בברכה של יצחק אבינו הוא מאמין וחפץ. הוא מבין שיצחק הוא צדיק ונביא וקדוש, ושברכתו שווה הרבה. לכן אכפת לו מאד לזכות בברכה הזו, וכשהוא מאבד אותה -

בשם "עֲשׂוֹ הַצִּדִּיק" ! עוד יודע יעקב, שאם יצחק אביו היה יודע מי הוא באמת עֲשׂוֹ, הוא לא היה רוצה כלל לברך את עֲשׂוֹ (על כל פנים לא בברכות שיעד לו), אלא את יעקב. כיון שכך, מדבר יעקב עם יצחק ע"פ המושגים שלו (של יצחק), ואומר לו: "אֲנִי עֲשׂוֹ בְּכֶרְךָ" ! אני הוא האדם, אשר זהו ל"עֲשׂוֹ בְּכֶרְךָ", כפי שהוא מצטייר בדמיונו, ואשר אותו אתה חפץ לברך (עי' מכתב מאליהו ח"א עמ' 94-96).

נמצא, שהתשובה שיעקב נותן ליצחק אביו היא תשובה אמיתית מאד, בלי שום שקר כלל. יעקב פשוט התעלם מן ההנחה השגויה של יצחק, שעֲשׂוֹ הוא הבן הצדיק יותר, והוביל את אביו אל המטרה אליה שאף - לברך את הצדיק יותר מבין בניו, הלא הוא יעקב. אמנם בזוהר מבואר, שבשעה שיעקב אמר ליצחק "אֲנִי עֲשׂוֹ בְּכֶרְךָ", הוא התכוין לומר: "אני מי שְׂאֲנִי, וְעֲשׂוֹ הוא בכורך" (זוהר ח"א קסז, ב; וכעין זה פי' גם רש"י בראשית כז, יט), אך ודאי אין כוונת הזוהר לומר, שכוונה כזו מצילה את הדברים מלהיות דברי שקר. אם ישאלו אדם: "מי אתה", והוא יאמר: "אני ג'ו' בידן, נשיא ארצות הברית", ובלבו יחשוב: "אני מי שְׂאֲנִי, וג'ו' בידן הוא נשיא ארה"ב", לא תהיה זו תשובת אמת! כי דברים שבלב אינם דברים, והכל הולך אחר הפה¹¹. כוונת הזוהר היא רק לומר, שיעקב השתדל לנסח את דבריו כך, שגם באופן חיצוני תהיה אפשרות לדבריו להתפרש כדברי אמת. הוא מנסה להתרחק עד כמה שאפשר מן השקר, ולכן פִּיּוֹן בלבו כך, כדי שהשקר יהיה שקר רק בתשעים ותשעה אחוזים, ולא במאת האחוזים¹². אבל התירוץ האמיתי הוא כפי שהסברנו, שהדברים הם דברי אמת, כיון שכוונתו של יצחק היא לברך את הצדיק שבין שני האחים, ולכן מזדהה יעקב לפני יצחק כ"עֲשׂוֹ בְּכֶרְךָ", שהוא האדם שסבר יצחק בטעות לצדיק יותר¹³. נמצא, שלא יעקב הוא זה שרימה את אביו בכל הפרשה הזו, אלא עֲשׂוֹ הוא זה שרימה אותו, כשהתחזה לפניו כצדיק יותר מיעקב. ממילא אין ליעקב ברירה, אלא לנקוט בדרך של "עִם עֲקֹשׁ תִּתְּפֹל", וגם זה - רק על פי נבואה. יצחק לא הבין באותו רגע את עומק הדברים שאמר לו יעקב. אבל אחר כך, כשהאמת אודות עשו מתגלה לו, כשהוא רואה גיהנם פתוחה מתחת לעֲשׂוֹ (עי' רש"י שם, לג, ו'גור אריה' שם), הוא מבין שיעקב צדק. הוא היה ראוי לקבל את הברכות, ולא עֲשׂוֹ. והראיה, שברגע שנודע ליצחק שיעקב רימה אותו, הוא לא אומר: 'אוי, טעיתי! אני מתחרט! מקח טעות! להפך! הוא אומר: 'גם בְּרוּךְ יְהִי' (שם). טוב שיעקב קיבל את הברכות. יצחק אף מברך אותו אח"כ בברכות נוספות: "וַיִּקְרָא יִצְחָק אֶל יַעֲקֹב וַיִּבְרָךְ אֹתוֹ... וַיֹּאמֶר לוֹ... אֶל-שְׂדֵי יִבְרָךְ אֹתְךָ... וַיִּתֵּן לָךְ אֶת בְּרִכַּת אֲבִיךָ לָךְ וְלַיִּזְרְעָה אֹתָךְ" (שם כח, א-ד). הרי שיצחק מברך את יעקב גם כשנודע שיעקב הוא זה שניצב לפניו. בהתחלה סבר יצחק שעשו הוא הבן הצדיק, הממשיך את דרכו אברהם אבינו, ולכן רצה לברך את עֲשׂוֹ. אבל לבסוף, כשהוא רואה שאף מקח טעות היה כאן, הכל בא על תיקונו: יעקב הוא זה שהתברך, והוא זה שצריך להתברך, והוא זה שיצחק מברך גם הלאה, שיקבל את ברכת אברהם, את ארץ ישראל, ואת כל הדברים הטובים.

תנאי חלוקת הצאן כמה וכמה פעמים! אם כן, גם אם בהתחלה מחזור העבור דיברו על עקודים, אין שום ראייה מזה שגם בסוף המחזור תהיה המשכורת עקודים. יכול להיות שבסוף המשכורת תהיה דווקא נקודים או ברודים. וא"כ מה ישפיעו המקלות?... יעקב עדיין זקוק לנס כדי שהולדות הנולדים יהיו מתאימים לתנאי האחרון של לבן! כל ענין המקלות היה אפוא לא טבעי. אין שום קשר בין המקלות שהיו בהתחלה, ובין מה שהצאן יולדות בסוף. ממילא אין שום רמאות במה שיעקב שם את המקלות.

מדוע א"כ שם יעקב את המקלות האלו? אולי בשביל זה גופא, לגרום ללבן להחליף את המשכורת. עכ"פ, המקלות לא השפיעו כלום. לָבָן עצמו הוא זה שקבע מה ילדו הצאן, ולא המקלות. "אם פה יאמר: 'נִקְדִּים יְהִי שְׂכָרְךָ', וְיִלְדוּ כָל הַצֹּאן נִקְדִּים. וְאִם פֹּה יֹאמֶר: 'עֲקֹדִים יְהִי שְׂכָרְךָ', וְיִלְדוּ כָל הַצֹּאן עֲקֹדִים" (בראשית לא, ח). בבחינת צדיק גוזר והקב"ה מקיים... [למרות שלבן לא היה כל כך צדיק...]. יעקב לא השיג אפוא את הצאן ברמאות, אלא ע"י נס מן השמים. כך היה רצון ה'¹⁰.

האם רימה יעקב את יצחק אביו?

והנה, כל זה מובן כל עוד יעקב מרמה את הרשעים - את עֲשׂוֹ ואת לבן. כי "עִם עֲקֹשׁ תִּתְּפֹל", וכפי שהסברנו. ואולם מה עם יצחק אבינו? יצחק אבינו הרי אינו עֲקֹשׁ ח"ו. הוא צדיק גמור. ובכל זאת, גם אותו יעקב מרמה בפרשתנו! הוא מגיש לו אוכל ואומר: "אֲנִי עֲשׂוֹ בְּכֶרְךָ, עֲשִׂיתִי כְּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ אֵלַי" (שם כז, יט). איך מרמה יעקב אבינו את יצחק אביו? מה ההיתר כאן?

על שאלה זו ניתן לענות בשני אפנים: תירוץ אפשרי אחד הוא, שיעקב מרמה כאן את אביו על סמך הוראה מפורשת שמקבל מרבקה אמו. ורבקה, על סמך מה היא מְצַנֶּה על יעקב לעשות כן? - על סמך נבואה שקבלה מן השמים (עי' אונקלוס שם יג, רמב"ן שם ד, ואוה"ח שם ח), שעל יעקב לבא במרמה אל אביו, ו"להוציא" ממנו את הברכות לעצמו. [ואעפ"כ, כשהוא הולך אל יצחק, הוא הולך "כפוף ובוכה" (ב"ר סה, ט). כי כל כך הוא דבוק במידת האמת, עד שגם כשהוא אנוס לשקר על פי הדבור, הוא עושה זאת בלב שבור, לא ברצון ובשמחה]. אבל תירוץ אפשרי אחר הוא, שכלל אין כאן שקר בדבריו ובמעשיו של יעקב! כשהוא אומר לאביו "אֲנִי עֲשׂוֹ בְּכֶרְךָ", הוא אומר אמת צרופה, בלי שום שקר כלל! איך זה? נסביר את הדבר במשל: נניח שהשעון שעל ידי ממהר ברבע שעה (למשל: השעה היא 9:45, ושעוני מורה על השעה 10:00). ניגש אלי אדם, ושואל אותי: "מה השעה אצלך"? ... מה עלי לענות לו? שהשעה אצלי היא עשר? ! והרי כוונת השואל איננה לברר מה השעה אצלי, אלא לברר מהי השעה האמיתית. אלא שהשואל הניח ששעוני הוא מדויק, ולכן שאל אותי "מה השעה אצלך". אם רוצה אני לענות לשואל תשובת אמת, כפי כוונתה האמיתית של שאלתו, עלי לומר לו מהו הזמן האמיתי, שאותו מעוניין השואל לדעת, ולא מהו הזמן בשעון שלי, כפי שניסח השואל את שאלתו.

זהו בדיוק מה שעושה יעקב אבינו עם יצחק. יעקב יודע שיצחק אינו מעוניין לברך רשע. יצחק אבינו מעוניין לברך רק צדיק. אלא שליצחק יש טעות. עֲשׂוֹ מרמה את יצחק במשך שנים, שואל אותו כיצד מעשרין את המלח ואת התבן, עד שיצחק סבור שעֲשׂוֹ מדקדק במצוות יותר ממנו (עי' רש"י בראשית כה, כז), ולכן החליט לברך את עֲשׂוֹ הצדיק. אלא מה? יעקב יודע, שהאמת היא שאין בעולם בריה

השיחה נערכה לפי קוצר דעתו של העורך,
וכל טעות או חסרון יש לתלות בעורך בלבד.

1. לדעת הרב שליט"א, בכל פרשה בתורה יש קשר או הקבלה בין תחילת הפרשה לסופה. [הרב פרסם מאמר בענין זה בכתב העת "ירושתנו", כרך ג' (תשס"ט) עמ' קי"ח. כתב עת זה יוצא לאור פעם בשנה ע"י "מכון מורשת אשכנז", ובו מחקרים וסקירות בתורתם של חכמי אשכנז, אורחותיהם ומנהגיהם]. הקשר שציין אליו הרב שליט"א בפרשת תולדות: "וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת יַעֲקֹב... בְּקִתְּתוֹ אֶת רַבְקָה" (בראשית כה, יט-כ) ⇔ "וְרַבְקָה אִם יַעֲקֹב וַעֲשׂוֹ" (שם, כה, ה). [הקשר הוא משלים: אלה תולדות יצחק בקתתו את רבקה - יעקב ועשו].
קשר נוסף: "וְרַבְקָה בַּת בְּתוּאֵל... אָחוֹת לְבִן הָאֲרָמִי" (שם כה, כ) ⇔ "לְבִן בֶּן בְּתוּאֵל הָאֲרָמִי אָחִי רַבְקָה" (שם, כה, ה).
קשר נוסף: "בְּקִתְּתוֹ אֶת רַבְקָה... מִפְּדֵן אֲרָם" (שם כה, כ) ⇔ "לֹא תִקַּח אִשָּׁה מִפְּדֵן... וַיִּלְךָ פְּדִנָה אֲרָם" (שם כה, ו-ז).
קשר נוסף: "בְּקִתְּתוֹ אֶת רַבְקָה בַּת בְּתוּאֵל... אָחוֹת לְבִן" (שם כה, כ) ⇔ "וַיִּקַּח אֶת מְחֵלֶת בַּת יִשְׁמָעֵאל... אָחוֹת נָבִיִּית" (שם, כה, ט).
קשר נוסף: "בְּקִתְּתוֹ אֶת רַבְקָה בַּת בְּתוּאֵל" ⇔ "וַיִּקַּח אֶת מְחֵלֶת בַּת יִשְׁמָעֵאל" (שם כה, ט). הצדיק לקח צדקת, והרשע "הוסיף רשעה על רשעתו, שלא גירש את הראשונות" (רש"י שם).
2. ספר 'שפתי כהן' על התורה הוא לרבי מרדכי הכהן מצפת, תלמיד רבי ישראל די קוריאל ז"ל, שהיה מגורי האריז"ל.
3. ולכן נמשל עשו לחזיר, שפושט טלפיו לומר: ראו שאני טהור! (רש"י בראשית כו, לד) כי החזיר באמת יש לו סימן אחד של טהרה, שפרסותיו סדוקות. וכן לעשיו היה באמת צד של טהרה, בשאיפותיו הרוחניות. עוד יש מבארים לפי זה, שלכן החזיר מאופיין בפה כזה, אשר שפתו העליונה עורפת על התחתונה (עי' משנה בכורות מ, א ורש"י שם ד"ה לא תימא [השני]). ועומק הענין בזה הוא, ששפתו העליונה של עשו - היינו הדיבורים העליונים שלו, בענין שאיפותיו הרוחניות - עורפת על השפה התחתונה, שהיא כנגד מה שהוא באמת, בחיי המעשה...
4. יש מבארים, שלכן זכה עשו לכך, שראשו - בלי גופו - יקבר במערת המכפלה, בחיקו של יצחק אבינו (עי' תרגום יונתן בראשית נ, יג). כי ראשו באמת היה טוב, ובעל השגות רוחניות גבוהות, וראוי היה להקבר עם האבות. אבל הגוף לא נקבר עם האבות, כי הגוף היה גוף של עֲשׂוֹ, ולא התנהג כפי ההשגות של הראש.
5. "כל לשון עקיבה - גלגול וסבוב... עַקֵּב הָלַב (ירמיה יז, ט), וַיַּעֲקֹבֵנִי זֶה פְּעָמִים (בראשית כז, לו), וַיִּהְיֶה עֲשָׂה בְּעַקְבָּהּ (מ"ב י, יט), ענין גלגול וסיבות. ולכן יקראו יעקב 'ישורון', כי היפך העקוב - 'ישור' (רמב"ן דברים ז, יב). הרי שיעקב, למרות שמו, הוא ישר, ולכן הוא נקרא 'ישורון'.
6. ורק משום כך מותר להתנהג עם הרמאי ברמאות. אבל סתם כך - גם עם רמאי אין להתנהג ברמאות, וכמו שכתב הריטב"א: "עם נָכַר תִּתְּכַר וְעִם עֲקֵשׁ תִּתְּפֹל - פירוש, דשרי להו לצדיקי למיעבד טצדקי דאפשר להו, לאודהורי מרמאותא דרמאי. אבל לרמויניהו במידי אחריני - אסור" (חי' הריטב"א ב"ב כג, א ד"ה אֵין). וכעין זה כתב גם המאירי (ב"ב שם ד"ה הצדיקים), וז"ל: "הצדיקים, אסור להם לילך בדרך שיהא בו שום צד של רמאות, אע"פ שאין בו גזל או גנבה או רמאות גמורה. ומ"מ, אם יש להם עסקים עם בני אדם הרמאים, ומתיראין מהם שאם יהו הולכין עמם בתמימות תהא יד רמאותם גוברת עליהם - אף הם יכולים להראות עצמם כמתירים את הרצועה מעט, עד כדי שיעור שבו יהו נשמרים מהם. והוא שאמר יעקב אבינו עם לכן - אחי אני ברמאות (כ"ב שם)". ומשמע, שיותר מזה - אסור לרמות גם את הרמאי.
7. אולי זוהי פשוט כונת דברי הזוהר, שאומר: "וְהָאֱלֹקִים נָסָה אֶת אַבְרָהָם - מאי נָסָה? כמה דאת אמרת, וְאֵל עַמִּים אָרִים נָסִי (ישעיהו מט, כב), וַיִּקְרָא שְׁמוֹ ה' נָסִי (שמות יז, טו), [היינו ש'נָסָה' הוא לשון הרמה והגבהה למעלה]. מאי קמ"ל? בגין דאשתכליל ימינא ואשתלים. הדא הוא דכתב, וְיִהְיֶה לְךָ יָם נָסָה אֶת אַבְרָהָם, וְהָאֱלֹקִים דִּיקָא (זוהר ח"ג יח, א). היינו, שנסיון העקדה היה במידת הדין (וְיִהְיֶה לְךָ יָם נָסָה), וע"י שעמד בו - "אשתכליל ימינא ואשתלים". היינו, שמידת החדש של אברהם (שהיא בימין, כידוע) השתכללה ונוספה בה שלמות ע"י נסיון זה.
8. ושלמות ושכלול אלו ניתנים להתפרש בשני אפנים: א) שע"י נסיון העקדה נתברר, שאברהם פועל במידת החדש מתוך בחירה ורצון ועבודת הנפש, ולא מחמת נטיה טבעית אוטומטית (שאו אין כאן אלא מעשה קוף בעלמא), ב) שע"י נסיון העקדה נתברר, שמידת החדש של אברהם מעוצבת ומוגבלת ע"י מידת היראה (יראת שמים). (ובלי הגבלה זו, עלולה לפעמים מידת החדש לפעול במקום שאינו ראוי, וזהו חסד דטומאה).
9. ואולי בגלל שנשתכללה ונשתלמה כאן מידת החדש של אברהם, ממילא - במידה כנגד מידה - גם הקב"ה נתן את שכרו במידת החדש, שיחשב יצחק כקרוב ע"י שיכנס תחתיו איל (למרות שלא נשחט בעצמו), וגם לדורות יוכלו בניו להתכפר באופן זה, ע"י שיקריבו קרבן תמורת עצמם.
10. וכתב הגר"א: "זהו שנאמר בעקדה, וַעֲתָה ה' יִרְאֵה אֱלֹקִים אִתָּה (בראשית כב, יב). וקשה, מאי לשון וַעֲתָה ה' יִרְאֵה, והלא הוא היה צדיק גם מקודם לכן. אלא לפי שקודם לכן לא היה אלא רחמן מאד, שהיה מכניס אורחים וגומל חסדים, אבל המידה של אכזריות עדין לא היה ניכר בו, והיו אומרים שאברהם איננו צדיק גמור. אבל בעקידה שעשה מידת אכזריות גם כן, עתה נשלם וניכר שהוא צדיק גמור" (חי' הגר"א עמ"ס ברכות לג, ב ד"ה וחד אמר).
11. שהרי מכירת הבכורה היתה ביום בו מת אברהם אבינו (רש"י בראשית כה, לו) והוא בן מאה שבעים וחמש שנה (בראשית כה, ז), יצחק בן שבעים וחמש שנה (עי' שם כא, ה), ויעקב ועשו בני חמש עשרה שנה (עי' שם כה, כו). וכשאמר עשו וַיַּעֲקֹבֵנִי זֶה פְּעָמִים, היה זה אחר שקבל יעקב את הברכות מיצחק אבינו, שאז היה יעקב בן ששים ושלוש שנה (רש"י שם כה, ט). הרי שממכירת הבכורה ועד נטילת הברכות עברו ארבעים ושמונה שנה.
12. ולעצם המעשה של הצגת המקלות, כבר כתב הרמב"ן (בראשית לו, לו), "כיון שהסכימו [יעקב ולבן] להיות שְׂכָרוּ באלה - היה ראוי לעשות כל מה שיוכל להולידם כן". ובכל זאת כתב הרמב"ן, שמדת האמת לא נתיחדה ליעקב אבינו "עד שובו [מִתְּרַן] לארץ אבותיו... בעבור שהוצרך להתנהג עם לבן בדרך פתלתול, ואיננו דרך האמת" (רמב"ן שם מח, טו), [הגם שה' הדריך והנהיג את יעקב במידה זו כבר מתחילת דרכו בעולם (רמב"ן שם)].
13. וכן אמר חז"ל (סנה' צב, א): כל המחליף בדיבורו, כאילו עובד עבודה זרה. כתיב הכא [אצל יעקב] וַיִּהְיֶה יָמֵינוּ קִמְתָּעָתָע (בראשית כז, יב), וכתיב התם הִקְבֵּל הָמָּה מַעֲשֵׂה תַעֲתָעִים (ירמיהו י, טו). "ומבואר, דדברי יעקב אבינו ע"ה, לולא שהותרו על פי רוח הקודש ששרתה על רבקה, היה בדבר חטא שהחמירו בו כאילו עובד עבודה זרה" ("אמונה ובטחון" לחזו"א, פ"ד אות י"ג). ומשמע, שאין הכוונה למי שמשקר ממש, דא"כ היה לגמ' לומר בפירוש, "כל המשקר כאילו עובד עבודה זרה". ומדקאמר "כל המחליף בדיבורו", משמע שאינו משקר ממש, אלא מטעה את חבריו ומתעתע בו בדברים שיש בהן משמעות מתחלפת לכאן ולכאן, וכדברי רש"י: "המחליף בדיבורו - משנה בדיבורו שלא יהא ניכר". היינו, שלא יהא ניכר מה כוונתו באמת, דרוצה שחבירו יבין את דבריו במשמעות אחת (שהיא שקר), בעוד כוונת לבו למשמעות אחרת (שהיא אמת), וכפי שעשה יעקב באמרו "אֲנִכִּי עֲשׂוֹ בְּכֶרֶךְ". וכן כתב האבן עזרא: "והמפרש 'אנכי עשו בכורך' - אנכי מה שאנכי, אבל עשו הוא בכורך, אינו פשט, ולא יצא מחכמת הדבור. ואם ישאל אדם בכ"ד את חבירו, האתה הוא חבירי שהלוייתי לך כך וכך, ואמר אני - לא יוכל לומר: מחשבתי היתה שאני חבירו, לא יותר" (אב"ע שמות לב, א).
14. וכן מצינו אצל אברהם אבינו, שכאשר הסביר לאבימלך למה אמר על שרה שהיא אחותו ולא גילה שהיא אשתו, אמר כך: "כִּי אֶמְרָתִי רַק אֵין יָרָאת אֱלֹהִים בְּמָקוֹם הַזֶּה וַהֲרָגֵנִי עַל דְּבַר אִשְׁתִּי" (בראשית כ, יא). ואעפ"כ, הוא לא מסתפק בהסבר זה, אלא מוסיף הסבר נוסף: "וְגַם אֶמְנָה אֲחֹתִי בַת אָבִי הוּא אֶף לֹא בַת אָמִי, וַתְּהִי לִי לְאִשָּׁה" (שם, יב). לשם מה נחוצה התוספת הזו? וכי הנימוק ששיקר מחשש לחייו אינו מהווה הסבר מספיק למה שיקר? אלא למרות שהותר לאברהם לשנות מן האמת משום פיקוח נפש, בכל זאת החמיר על עצמו שלא להוציא דבר שקר מפיו, כי זו מידת נקיות כשלעצמה שלא לסאב את השפתיים בדבר שאינו אמת. ולכן הוסיף לתרץ, שאין דבריו שקר גמור, ואפשר לראותם גם כדברי אמת.
15. ועי' עוד תירוץ לשאלה למה לא היה שקר בדברי יעקב שאמר לאביו "אֲנִכִּי עֲשׂוֹ בְּכֶרֶךְ", בספר "האמונה והבטחון" לרמב"ן (פרק ט"ו ד"ה ועוד).